

Ο ΚΕΦΑΛΙΚΟΣ ΦΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 15ον ΑΙΩΝΑ *

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ 1402 εὶς τὴν πεδιάδα τῆς Ἀγκύρας συνεκρούσθησαν αἱ δύο μάστιγες τοῦ Θεοῦ, ως ἀπεκλήθησαν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μογγόλων Ταμερλάνος καὶ ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Ὀθωμανῶν Βαγιαζίτ Α'. Κατὰ τὴν ώς ἄνω μάχην ὁ σουλτᾶνος Βαγιαζίτ Α' ὑπέστη δεινὴν ἥτταν, ἡχμαλωτίσθη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μογγόλων καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανε. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σουλτάνου τούτου, ἐπηκολούθησαν μεταξὺ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵ διόποι εἶχον ώς συνέπειαν τὴν διάσπασιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Ἐκτὸς τούτου, ἡ ὑπὸ τοῦ Ταμερλάνου ἀποκατάστασις τῶν παλαιῶν ἐμιρῶν ἐδημιούργησε νέους ἔχθρους διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἀνεκούφισε τὸ Βυζάντιον¹. Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Β' ὁ Παλαιολόγος συνῆψε μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Βαγιαζίτ, Σουλεϊμάν Α', ὁ διόποι ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Εὐρώπην, συνθήκην, διὰ τῆς διοίας κατέλαβε τὴν Θεσσαλονίκην μετὰ τῆς περιοχῆς τῆς καὶ μέρος τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης ἀπὸ Πανίου μέχρι Μεσημβρίας καὶ Βάρνης². Ἀλλὰ καὶ ὁ ἔτερος υἱὸς τοῦ Βαγιαζίτ, ὁ Μεχμέτ Α', ὁ διόποις ἀποκατέστησε τὸ 1413 τὴν παλαιοτέραν ἐνότητα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ἔδειξεν αἰσθήματα φιλίας ἔναντι τῶν Βυζαντινῶν³.

Αἱ σχέσεις ὅμως μεταξὺ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν Ὀθωμανῶν ἀλλάσσουν ριζικῶς μὲ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1421 ἄνοδον εἰς τὸν τουρ-

* Ἡ μελέτη αὗτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν ὅργανον τοῦ ἐν Βελιγραδίῳ Βυζαντινολογικοῦ Ἰνστιτούτου «Zbornik Radova Vizantološkog Instituta», 10 (1967), σ. 187-194, σερβιστί, ὑπὸ τὸν τίτλον «Harač Soluna u XV veku». Ἡ ὑφ' ἡμῶν μετάφρασις γίνεται κατόπιν ἐγγράφου ἀδείας τοῦ συγγραφέως.

1. Βλ. Κωνσταντίνος Ι. Ἀμάντος, Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀπὸ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821, τ. Α'. Οἱ πόλεμοι τῶν Τούρκων πρὸς κατάληψιν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, 1071-1571, Ἀθῆναι 1955, σ. 87. Ἀπόστολος Ε. Βακαλόπουλος, Ἰστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1961, σ. 129, 136.

2. Δούκας Β. Γρεγορίου, σ. 111 κ.ἔ. Πρβλ. Κ. Ἀμάντος, ἔ. ἄ., σ. 87. Ἀπόστολος Ε. Βακαλόπουλος, Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γαβριὴλ καὶ ἡ πρώτη τουρκικὴ κατοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 4 (1966), σ. 371 κ.ἔ.

3. Δούκας, σ. 133. Πρβλ. Κ. Ἀμάντος, ἔ. ἄ., σ. 87.

κικδὸν θρόνον τοῦ νίοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Μεχμέτ, τοῦ Μουράτ Β'. Ἐν μόλις ἔτος μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάληψιν τῆς ἔξουσίας, ὁ σουλτᾶνος οὗτος εὗρεν ἀφορμὴν διὰ νὰ πολιορκήσῃ ἐπὶ τρεῖς μῆνας τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ δὲ ἐπόμενον ἔτος (1423) οἱ Τούρκοι ὑπὸ τὸν Τουραχὰν βέην ἐπῆλθον ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου. Τὰ τείχη τοῦ Ἐξαμιλίου παρὰ τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου ἀπεδείχθησαν ἀνίσχυρα νὰ συγκρατήσουν τὴν τουρκικὴν ἐπίθεσιν¹. Τὰ ἀνωτέρω ἔπεισαν τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Η' τὸν Παλαιολόγον ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώξῃ συνεννόησιν μὲ τὸν νέον φοβερὸν σουλτᾶνον. Ἡ συνθήκη ἐγένετο τὸ 1424 καὶ ὁ Ἰωάννης ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρώνῃ ἐκ νέου φόρον ὑποτελείας, τὴν φοράν δμως ταύτην μεγαλύτερον².

Εἰς τὰ ὡς ἄνω χρονικὰ πλαίσια (1402-1424) ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ Γιουγκοσλάβου ἱστορικοῦ M. Spremić «Ο κεφαλικὸς φόρος τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα», μετάφρασιν τῆς ὁποίας δίδομεν ἐνταῦθα.

Κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν σημειώσεων διωρθώσαμεν ὅσας πηγὰς καὶ βοηθήματα δὲν ἀνεφέροντο δρθῶς· διὰ νὰ καταστῇ δὲ εἰς τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστην σαφεστέρα ἡ ὡς ἄνω μελέτη, προέβημεν, ἐκτὸς τῆς μεταφράσεως, καὶ εἰς σχόλιά τινα³.

B. ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

Μὲ τὴν μάχην τῆς Ἀγκύρας⁴, τὸ Βυζάντιον καὶ αἱ ἄλλαι βαλκανικαὶ χῶραι ἀπηλλάγησαν ἐκ τοῦ φόρου ὑποτελείας, τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνον εἰς τοὺς Τούρκους. Ὄταν τὸ 1403 τὸ Βυζάντιον, δμοῦ μετὰ τῆς Βενετίας, Γενούης καὶ Ρόδου, συνῆψε συνθήκην μὲ τὸν κυρίαρχον τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας Σουλεΐμαν Α', ἀπασα ἡ αὐτοκρατορία ἔπαινε νὰ εἶναι ὑποτελής εἰς τοὺς Τούρκους· συνεπῶς δὲ ἔπαινε νὰ πληρώνῃ καὶ κεφαλικὸν φόρον⁵,

1. D. Zakythinos, Le despotat grec de Morée, τ. 1, Athènes 1953, σ. 193. Ἐπίστολον Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία, τ. 1, σ. 199.

2. K. Αμάντον, ἔ. ἀ., σ. 89.

3. Τὰ σχόλια ταῦτα δ ἀναγνώστης δύναται νὰ εὕρῃ εἰς τὰς ἐντὸς ἀγκυλῶν [] σημειουμένας παραπομπάς.

[4. Ἡ μάχη τῆς Ἀγκύρας ἐγένετο ἀκριβῶς τὴν 28ην Ιουλίου 1402· διὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην βλ. A. A. Vasilev, Putešestvie vizantijskogo imperatora Manuila II Paleologa po zapadnoj Evropi (Τὸ ταξίδιον τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην), ρωσ., «Žurnal ministerstva narodnogo posveščenija» 39 (1912), σ. 285, σημ. 3].

5. G. Thomas - R. Predelli, Diplomatarium Veneto-Levantinum sive acta et diplomata res Venetas, Grecas atque Levantis illustrantia, τ. 2 (1351-1454), Venetiis 1899, σ. 290 κ.ε. Πρβλ. K. Jireček, Istorija Srba (Ἱστορία τῶν Σέρβων), σερβ., τ. 1, Beograd 1952, σ. 338. G. Ostrogorski, Istorija Vizantije (Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου), σερβ., Beo-

ώς ὑπεχρεοῦτο νὰ πράττῃ μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἔβρου¹, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἥδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1372². Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1403 ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἀπηλλάγη ἐπὶ δύο περίπου δεκαετίας ἐκ τῆς ὑποχρεώσεως πληρωμῆς φόρου εἰς τοὺς Τούρκους καὶ τοῦτο, διότι αἱ διατάξεις τῆς ὡς ἄνω συνθήκης παρέμειναν ἐν ἴσχψι ̄ δχι μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σουλεϊμάν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεχμέτ Α' ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Μουσᾶ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βραχυχρονίου ἡγεμονίας του, ἃν καὶ ἔλαβε στάσιν ἐχθρικὴν ἔναντι τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐποιούρκησε μάλιστα τὴν Κωνσταντινούπολιν, δὲν ἔξηνάγκασε τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα νὰ πληρώνῃ ἐκ νέου φόρου ὑποτελείας³. Τοῦτο ἔπραξε μόλις ὁ Μουράτ Β'. Διὰ τῆς συν-

grad 1959, σ. 516. Τοῦ αὐτοῦ, Byzance, état tributaire de l'empire Turc, «Zbornik Radova Vizantološkog Instituta» 5 (1958). R. Grusset, L'empire du Levant. Histoire de la question d'Orient, Paris 1949, σ. 624.

[1. Τὴν παρὰ τὸν ποταμὸν Ἔβρον μάχην ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης μελέτης ὀνομάζει «Marička», ἀπὸ τὸ «Marica», σλαβικὸν ὄρον τοῦ ποταμοῦ τούτου. Ἡ μάχη αὕτη ἔλαβε χώραν τὴν 26ην Σεπτεμβρίου 1371, ἡμέραν Παρασκευήν βλ. K. Jireček, Istorija Srba, τ. 1, σ. 251].

2. G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 49 κ.ε. Τοῦ αὐτοῦ, Istorija Vizantije, σ. 502 καὶ 503. Ὄτι ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἀνεγνώρισεν ὅπωσδήποτε τὸ 1372 τὴν ἀνωτάτην ἐπικυριαρχίαν τῶν Τούρκων, ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι οὗτος τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1373 συνάδευσε τὸν σουλτάνον εἰς μίαν ἐκστρατείαν του ἔναντιον τῆς Μ. Ἀσίας: βλ. G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, σ. 503. Ἡδὴ τὴν 21ην Σεπτεμβρίου 1374 οἱ ἵπποται τῆς Ρόδου ἔγραφον ὅτι «inter Grecos et Turchos quedam impia colligatio adversus fideles Christi, ut dicitur, esse factam» βλ. G. Dennis, The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387, Romae 1960, σ. 35. Ἀλλωστε, ἡ πρώτη πηγή, ἡ ὅποια μᾶς πληροφορεῖ ἀμέσως περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου εἰς τοὺς Τούρκους, προέρχεται ἐκ τοῦ ἔτους 1375: βλ. G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 49 καὶ 50. Τοῦ αὐτοῦ, Serska oblast posle Dušanove smrti (Ἡ περιοχὴ τῶν Σερρῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δουσάνου), σερβ., Βελιγράδιον 1965, σ. 145. G. Dennis, ἔ.ἄ., σ. 37. Τὴν μεγάλην ἔξαρτησιν τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἥδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1370 ἀποδεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὸν περὶ θρόνου ἀγῶνα μεταξὺ Ἰωάννου Ε' καὶ Ἀνδρονίκου Δ' ἀποφασιστικὸν ρόλον ἔπαιξεν ἡ θέλησις τοῦ σουλτάνου. βλ. G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, σ. 503-505. G. Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches, Berlin 1883, σ. 500. G. Dennis, ἔ.ἄ., σ. 37 καὶ 41. Κατὰ τὸν G. Ostrogorski (Serska oblast, σ. 146) μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἔβρου κατέστησαν ὑποτελεῖς εἰς τὸν σουλτάνον «καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ, ὀλίγον δὲ ἀργότερον καὶ οἱ υἱοί του, οἱ ὅποιοι διώκουν ὠρισμένα τμήματα τῆς ἥδη διαμελισθείσης αὐτοκρατορίας». Περὶ τοῦ Βυζαντίου, ὡς κράτους ὑποτελοῦς εἰς τοὺς Τούρκους, βλ. περισσότερα εἰς τὴν μελέτην τοῦ G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 49 κ.ε.

3. ‘Ο Μεχμέτ Α’ μάλιστα ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλῃ εἰς τὸν Μανουὴλ Β' 300.000 ἀσπρα, ὁ ὅποιος πάλιν ἐκ τῆς πλευρᾶς του ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ φυλάττῃ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μεχμέτ, τὸν Μουσταφᾶ, τὸν μνηστῆρα τοῦ τουρκικοῦ θρόνου: βλ. Δούκα, ἔκδ. Bonn, σ. 121. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοῦτον, ὁ Μουσᾶ ἀπήτει ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα τὴν

θήκης τῆς 24ης Φεβρουαρίου τοῦ 1424 ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Β' ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρώνῃ εἰς τὸν ὡς ἄνω σουλτᾶνον φόρον ὑποτελείας, δ ὥποῖος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δούκα¹, ἀνήρχετο εἰς 300.000 ἀσπρα².

὾ξ ἀποδεικνύουν ὅμως ὡρισμέναι, ἵταλικῆς προελεύσεως, πηγαί, αἱ ὥποιαι δὲν ἔτυχον μέχρι τοῦδε προσοχῆς ἢ δὲν ἔξεδόθησαν, τμῆματά τινα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὑπεχρεοῦντο νὰ πληρώνουν φόρον ὑποτελείας καὶ πρὸ τῆς τουρκοβυζαντινῆς συνθήκης τοῦ 1424. Τοιουτορόπως ὁ Θεόδωρος Σπανδουγῆνος εἰς τὴν «Τουρκικὴν Ἰστορίαν» του μᾶς ἀναφέρει δτὶ ὁ υἱὸς τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου, Ἀνδρόνικος, ἐπλήρωνεν εἰς τὸν σουλτᾶνον διὰ τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν ὥποιαν ἐκυβέρνα πρὶν ἢ παραδώσῃ ταύτην τὸ 1423 εἰς τοὺς Ἐνετούς, κεφαλικὸν φόρον. Κατὰ τὸν Σπανδουγῆνον, ὁ σουλτᾶνος ἐποιιόρκησε τὴν Θεσσαλονίκην, διότι ἡ Δημοκρατία τοῦ Ἀγίου Μάρκου ἐπὶ τέσσαρα καὶ ἡμισυ ἔτη, ἀπὸ τῆς στιγμῆς δηλαδὴ καθ’ ἓν ἔλαβεν εἰς χεῖρας τῆς τὴν ὡς ἄνω πόλιν, δὲν ἐπλήρωνεν εἰς τοῦτον κεφαλικὸν φόρον, τὸν ὥποιον κατέβαλλε πρὸ τῆς ἐνετικῆς διοικήσεως ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος (Sultan Amurath, provocato et chiamato da alcuni et iam maggiori della terra, se ne venne a campo a quella grandissima et famosissima città sotto specie di dimandar il tributo che li pagava Andronigo Paleologo che in quattro anni et mezzo che era stata possessa Salonichi dalli Signori Venetiani da quelli nissuno tributo ricevuto havea³).

Τὴν ἀναφερθεῖσαν μαρτυρίαν τοῦ Σπανδουγίνου ἐπιβεβαιοῦν αἱ εἰδήσεις, τὰς ὥποιας ἀρυόμεθα ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων. Τὴν 2av Ἀπριλίου τοῦ 1425 ὁ ναύαρχος Fantin Michiel ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ρωμανίαν μὲ τὸν σκοπόν, ὅπως πείσῃ τὸν σουλτᾶνον νὰ ἀναγγωρίσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης. Εἰς τὰς ὥποιας, τὰς ὥποιας ἔδωσεν εἰς τοῦτον

καταβολὴν φόρου ὑποτελείας: βλ. L e u n c l a v i u s, Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae, libri XVIII, Francofurti 1591, σ. 446.

[1. Ὁ συγγραφεὺς τόσον εἰς τὴν σημ. 3 τῆς προηγουμένης σελίδος ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐπομένην σημ. 2 παραπέμπει εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Βόννης. Διὰ τὸ ἔργον ὅμως τοῦ Δούκα ἔχομεν νεωτέραν καὶ ἐπιμελεστέραν ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ V. Grecu, εἰς τὴν ὥποιαν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ παραπέμψῃ ὁ συγγραφεὺς, ὡς τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος. Ἰδοὺ πῶς ἔχουν τὰ σχετικὰ χωρία εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ V. Grecu: Σημ. 3 = σ. 159-161, σημ. 2 = σ. 245· βλ. ἐπίσης σ. 169 καὶ 179].

2. Δούκας, σ. 196· βλ. ἐπίσης σ. 130 καὶ 138. Πρβλ. J. H a m m e r, Geschichte des osmanischen Reiches, τ. 1, Pest 1827, σ. 419. R. Grousset, ἔλ., σ. 628. G. O str ogo rski, Byzance, état tributaire, σ. 58. F. Ceroni, La politica orientale di Alfonso di Aragona, «Archivio Storico per le provincie Napoletane» 27 (1902), σ. 16.

3. T h e o d o r o S p a n d u g n i n o, patritio Constantinopolitano, De la origine deli imperatori Ottomani, ordini de la corte, forma del guerreggiare, loro religione, rito et costumi de la natione: C. S a t h a s, Documents inédits relatifs à l' histoire de la Grèce au Moyen Age, τ. IX, Paris 1890, σ. 149.

ή Γερουσία, ἐτονίζετο, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὅτι ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος, ὅτε κατεῖχε τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπλήρωνεν ἐτησίως εἰς τὸν σουλτᾶνον κεφαλικὸν φόρον 100.000 ἀσπρων (dominus despotus dabat dicto turcho centum millia asprorum in anno). Ἡ Γερουσία μάλιστα προσέθεσεν ὅτι ὁ δεσπότης, ἵνα δυνηθῇ νὰ συγκεντρώσῃ τὸν ὡς ἄνω κεφαλικὸν φόρον, ἐλάμβανεν ἐξ ἑκάστης οἰκογενείας ἐν καθωρισμένον ποσὸν χρημάτων (provides cum rectoribus nostris quod faciant exigi ad portas pro qualibet mensura illud quod exigabatur tempore domini despoti similiter causa predicta). Ἔτι περισσότερον, ἐκ τῶν ὁδηγιῶν τούτων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος εἶχε συνάψει ἴδιαιτέραν συνθήκην μὲ τὸν σουλτᾶνον, ἡ δὲ Δημοκρατία τοῦ Ἀγίου Μάρκου κατέβαλε προσπαθείας, ὅπως διαγραφῇ ἐκ τῆς συνθήκης ταύτης τὸ ἄρθρον, τὸ ὅποιον προέβλεπε τὴν ἐκδίκασιν τῶν τουρκικῶν ὑποθέσεων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην μόνον ὑπὸ τοῦ καδῆ¹. Εἰς τὰς προσπαθείας των, ὅπως ὁ σουλτᾶνος ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπ' αὐτῶν κατοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης, οἱ Ἐνετοὶ ἥρχισαν νὰ προσφέρουν ὡς ἐτήσιον κεφαλικὸν φόρον ἀκριβῶς 100.000 ἀσπρα, διότι τόσα ἐπλήρωσε καὶ ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος, ὅτε ἐκυβέρνα τὴν ὡς ἄνω πόλιν².

Ἐξ ὅσων ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ δεσπό-

1. Archivio di Stato di Venezia, Senato - Secreta, IX, φ. 7. N. Jorga, Notes et extraits pour servir à l' histoire des croisades au XVe siècle, τ. 1, Paris 1899, σ. 393. M. S a n s o v i n o , Historia universale dell' origine, guerre et imperio de Turchi, Venetia 1654, σ. 188. Χρησιμοποιῶν τὸ ἀναφερθὲν ἔγγραφον, ὁ N. Jorga (Notes et extraits, τ. 1, σ. 393) κατέληξεν εἰς τὸ ἐσφαλμένον συμπέρασμα ὅτι ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἐλάμβανε χρήματα ἐκ τοῦ λιμένος. Ἡ φράσις ὅμως «portas», ὡς εὑρίσκεται εἰς τὸ ἔγγραφον, οὐδόλως δύναται νὰ σχετίζεται μὲ τὸ portus = λιμήν, ἀλλὰ μόνον μὲ τὸ porta = θύρα, δηλαδὴ οἰκία, οἰκογένεια. Περὶ τῶν προσπαθειῶν τῆς Ἐνετίας, ὅπως πείσῃ τοὺς Τούρκους νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ὑπ' αὐτῆς κατοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης, ἀρκετὸν ἴστορικὸν ὑλικὸν ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων ἐδημοσίευσεν ὁ K. Μέρτζιος, Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἰστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 30-100.

2. Αἱ προσφοραὶ τῶν Ἐνετῶν ἀνήλθον ὑργότερον εἰς 150.000, ἐν τέλει δὲ εἰς 300.000 ἀσπρα. Περὶ τῶν προσφορῶν τούτων, ὡς καὶ περὶ τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν, αἱ ὅποιαι συνδέονται μὲ αὐτάς, βλέπε : C. S a t h a s, ἔ. ἀ., τ. 1, σ. 163-165, 181, 184-185. N. Jorga, Notes et extraits, τ. 1, σ. 363-365, 391-395, 417-418, 424-425, 480-481, 488. F. Thirié, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie, τ. 2, 1400-1430, Paris 1959, σ. 215, 226, 234, 236, 245, 254, 258. K. Μέρτζιος, ἔ. ἀ., σ. 30-100. Πρβλ. G. O strogo rski, Istorija Vizantije, σ. 159. N. Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches, τ. 1, Gotha 1908, σ. 401. S. R o m a n i n, Storia documentata di Venezia, τ. 4, Venezia 1885, σ. 99 καὶ 233. H. K retschmayer, Geschichte von Venedig, τ. 2, Gotha 1920, σ. 273. Περὶ τῆς τύχης τοῦ δεσπότου Ἀνδρονίκου μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τοὺς Ἐνετοὺς βλ. J. T s a r a s, La fin d' Andronic Paléologue, dernier despote de Thessalonique, «Revue des Études Sud-est Européennes» τ. 3, τεῦχος 3-4 (1965), σ. 419-423,

της Ἀνδρόνικος ἐπλήρωνε κεφαλικὸν φόρον διὰ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ πρὸ τῆς βυζαντινοτουρκικῆς συνθήκης τοῦ 1424, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, πρὸ τοῦ 1423. Ὁ ὡς ἄνω δεσπότης ἔπραττε τοῦτο ἀνεξαρτήτως τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ Β', ὁ ὅποῖς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δὲν κατέβαλλεν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην κεφαλικὸν φόρον.

Ἄλλα τίθεται τὸ ἐρώτημα: Πότε ἀκριβῶς ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρώνῃ εἰς τὸν σουλτᾶνον κεφαλικὸν φόρον; Δυστυχῶς, ἡ ἔλλειψις τῶν πηγῶν δὲν μᾶς βοηθεῖ νὰ δώσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο βεβαίαν ἀπάντησιν. Ἀλλωστε, δι' οὐδεμίαν βαλκανικὴν χώραν δύναται τις νὰ εἴπῃ μετὰ βεβαιότητος πότε ἀκριβῶς, μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἀγκύρας, ἥρχισε νὰ πληρώνῃ ἐκ νέου κεφαλικὸν φόρον εἰς τὸν σουλτᾶνον. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦτο συνέβη πολὺ ἐνωρίτερον ἀπὸ ὅ,τι ἐκ πρώτης ὅψεως φαίνεται, δηλαδή, δλίγα μόνον ἔτη μετὰ τὴν ἡτταν τοῦ Βαγιαζίτ. Φάίνεται διτὶ ὁ δεσπότης Στέφανος Λαζάρεβιτς¹ διερρύθμισε τὰς σχέσεις του μὲ τοὺς Τούρκους ἥδη τὸ 1404², ὁ δὲ Βάλσα Γ' (Balša III, 1403 - 1421) ἐπλήρωνε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἡγεμονίας του φόρον ὑποτελείας εἰς τοὺς Τούρκους³. Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων ἡγεμόνων, οἱ διάφοροι Ἀλβανοὶ ἄρχοντες, οἱ ὅποιοι ἤσαν φόρου ὑποτελεῖς εἰς τοὺς Τούρκους, ἀπεστάτησαν ἀπὸ τὸν σουλτᾶνον ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἀγκύρας: ὡς ἀποδεικνύει ὅμως τὸ ἴστορικὸν ὑλικόν, τὸ δόπιον προέρχεται ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων, δλίγα ἔτη μετὰ τὴν μάχην ταύτην καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡγεμονίας τοῦ Σουλεϊμάν Α', πάντες οἱ ἄρχοντες οὗτοι ἐδήλωσαν ἐκ νέου ὑποταγὴν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην⁴. Αὐτὴ ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία ἥρχισε νὰ πληρώνῃ διὰ πρώτην φορὰν φόρον ὑποτελείας διὰ τὰς κτήσεις της εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ Ἐλλάδα ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἀγ-

[1. Ὁ ἡγεμὼν οὗτος διηθύνει τὰς τύχας τοῦ Σερβικοῦ Κράτους κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1389-1427. Κατ' ἀρχὰς δ Στέφανος Λαζάρεβιτς (Stevan Lazarević) ἦτο knez (κνέζος), τὸ 1402 ὅμως ἔλαβεν ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ συναυτοκράτορος Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου τὸ δεσποτικὸν ἀξίωμα, τὸ δόπιον διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου του· βλ. B. Fejančić i Č, Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama (Οἱ δεσπόται εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ εἰς τὰς νοτιοσλαβικὰς χώρας), σερβ., Βελιγράδιον 1960, σ. 182. Πρβλ. καὶ τὴν ἡμετέραν βιβλιοκρισίαν διὰ τὸ ἔργον τοῦ Ferjančić εἰς «Μακεδονικά» 5 (1963), σ. 518].

2. S. Ćirković, Dopune i objašnjenja u St. Novaković, Srbi i Turci XIV i XV veka (Συμπληρώσεις καὶ ἐπεξηγήσεις εἰς τὸ ἔργον τοῦ St. Novaković, Σέρβοι καὶ Τούρκοι κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰώνα), σερβ., Βελιγράδιον 1960, σ. 464.

3. Περὶ τούτου μαρτυροῦν πολλὰ ἐνετικὰ ἔγγραφα, τὰ δόπια κυρίως ἐδημοσίευσαν ὁ Š. Ljubić, Listine o odnošajih izmedju Južnoga Slavenstva i mletačke republike ("Ἐγγραφαὶ περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Νοτιοσλαβῶν καὶ τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας"), σερβ., τ. 5-6, Ζάγκρεμπ 1875-1878 καὶ ὁ N. Jorga, Notes et extraits, τ. I.

4. Τὸ ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Ἐνετίας ἴστορικὸν ὑλικόν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἔφερεν εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος κυρίως ὁ Š. Ljubić, Listine, τ. 5-8.

κύρας¹, ἐνῷ ἀντιθέτως ὀλόκληρος ἡ Βοσνία ἐπλήρωνε κεφαλικὸν φόρον εἰς τὸν σουλτᾶνον ἥδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1415². τὴν ἰδίαν δὲ ὑποχρέωσιν κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἀνέλαβε καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας³. Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἥτο ὁ τελευταῖος, ὁ ὅποιος ὑπεχρεώθη νὰ πληρώνῃ ἐκ νέου κεφαλικὸν φόρον. Ἡ αἰτία τοῦ γεγονότος τούτου πρέπει ἵσως νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν φιλικὴν στάσιν, τὴν ὅποιαν ἐτήρησαν ἔναντι τοῦ ὡς ἄνω αὐτοκράτορος ὁ Σουλεϊμάν Α' καὶ ὁ Μεχμέτ Α'. Ἀλλωστε, αὐτὴ αὕτη ἡ διακυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, ἡ ὅποια ἤρχισε τυπικῶς μὲν τὸ 1408, εἰς τὴν πραγματικότητα δῆμος μόλις τὸ 1415, εἶναι πολὺ δλίγον γνωστή, μάλιστα δὲ δύναται τις νὰ εἴπῃ λίαν σκοτεινή⁴. Καὶ δῆμος πρὸς καθορισμὸν τῆς ἐνάρξεως πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου εἰς τοὺς Τούρκους ἐκ μέρους τοῦ δεσπότου δύνανται νὰ μᾶς βοηθήσουν τὰ ἴστορικὰ στοιχεῖα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν φόρον ὑποτελείας, τὸν ὅποιον ἐπλήρωνον χωρία τινὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης. Δηλαδή, ἂν καὶ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία διὰ τῆς συνθήκης μὲ τὸν Σουλεϊμάν Α' τὸ 1403 ἀπηλλάγη ἐκ τῆς ὑποχρεώσεως πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου, τοῦτο οὐδόλως ἐσήμαινεν ὅτι συγχρόνως ἀπηλλάγησαν καὶ οἱ χωρικοὶ ἐκ τῆς ὑποχρεώσεως πληρωμῆς φόρου εἰς τοὺς Τούρκους. Ἐκ διπλώματος τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β', τὸ ὅποιον χρονολογικῶς τοποθετεῖται τὴν 29ην Σεπτεμβρίου 1404, δύναται τις νὰ ἴδῃ ὅτι αἱ ἐν Ἀγίῳ Όρει μοναὶ ἔπρεπε νὰ πληρώνουν, καὶ μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἀγκύρας, τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, τὸν ὅποιον κατέβαλλον εἰς τοὺς Τούρκους πρὸ τοῦ 1402. Τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦτο τὸ ἄλλοτε φόρου ὑποτελείας, ὃσον μὲν προήρχετο ἐκ τῶν κτήσεων τῆς περιοχῆς Θεσσαλονίκης, ἀνῆκε τώρα εἰς τὸν Ἰωάννην Ζ',

1. Τὸ τεράστιον ἴστορικὸν ὑλικὸν, τὸ ὅποιον προέρχεται ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Ἐνετίας καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀδημοσίευσαν οἱ Š. Ljubić, N. Jorga, K. Šatač, R. Predelli, K. Mepartziotis κα.

2. J. Gelcich, - L. Thallóczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest 1887, σ. 250. Πρβλ. S. Ćirković, *Istorijska srednjovekovna bosanska država* ('Ιστορία τοῦ Μεσαιωνικοῦ Βοσνιακοῦ Κράτους), σερβ., Βελιγράδιον 1964, σ. 242. Τοῦ αὐτοῦ, *Dve godine bosanske istorije* (Δύο ἔτη ἐκ τῆς ιστορίας τῆς Βοσνίας), σερβ., «Istoriski Glasnik» 3-4 (1953), σ. 33. F. Šisić, *Voivoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba* ('Ο βοεβόδας Hrvoje Vukčić Hrvatinić καὶ ἡ ἐποχὴ του), σερβ., Ζάγκρεμπ 1902, σ. 234. J. Radonić, *Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranić-Kosača*, «Archiv für Slavische Philologie» 19 (1897), σ. 431. I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku* ('Η Ραγούντζα καὶ ἡ Τουρκία κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα), σερβ., Βελιγράδιον 1952, σ. 45.

3. Leunclavius, ē. à., σ. 473. Πρβλ. M. Berza, *Haraciu Moldovei și Tarii Romînesti în sec. XV-XIX*, «Studii și materiale de istorie medie» 2 (1957), σ. 27, σημ. 1. *Istoria României*, τ. 2, București 1962, σ. 384.

4. B. Ferjančić, *Despoti u Vizantiji*, σ. 99.

δόποιος ἐκυβέρνα τὴν Θεσσαλονίκην πρὸ τοῦ δεσπότου Ἀνδρονίκου, ὅσον δὲ προήρχετο ἐκ τῶν ὑπολοίπων περιοχῶν, εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος¹. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύστημα τοῦτο ἐλειτούργησεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1415, ὅτε ἡ μονὴ τοῦ Δοχειαρίου ἐπρεπε νὰ πληρώνῃ εἰς τὰς βυζαντινὰς ἀρχὰς κεφαλικὸν φόρον διὰ τὸ χωρίον «Ἀμαριανὰ» καὶ τὰς ὑπολοίπους κτήσεις της², δύναται τις νὰ ὑποστηρίξῃ μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ εἰς τοὺς Τούρκους φόρον μετὰ τὸ 1415 καὶ τοῦτο, διότι, ἐφ' ὅσον ὁ κεφαλικὸς φόρος ἀνήκεν εἰς τὰς βυζαντινὰς ἀρχὰς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνήκῃ συγχρόνως οὗτος καὶ εἰς τοὺς Τούρκους. Τούναντίον, οἱ Τούρκοι ἥρχισαν νὰ λαμβάνουν τὸν κεφαλικὸν φόρον τότε μόνον, ὅταν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἥτις ὁ δεσπότης ἐξηναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ ἐκ τοῦ φόρου τούτου. Ἰσως ἡ ἔναρξις πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου ἐκ μέρους τῆς Θεσσαλονίκης νὰ συνδέεται κατά τινα τρόπον μὲ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1416 τουρκικὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως ταύτης³.

Καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη, ἐν τῷ μήμα δηλαδὴ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὑπεχρεοῦτο νὰ πληρώνῃ, ἀνεξαρτήτως τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, κεφαλικὸν φόρον εἰς τοὺς Τούρκους, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσῃ. Τούναντίον, τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ τρόπου πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου ἐκ μέρους τῶν Βυζαντινῶν, ὁ δόποιος ἐπεκράτει πρὸ τῆς μάχης τῆς Ἀγκύρας. Ὁ βυζαντινὸς δηλαδὴ φόρος ὑποτελείας δὲν ἦτο ἐνιαῖος ἥδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1380, ἵσως δὲ καὶ ἐνωρίτερον. Ἐπειδὴ ἡ τουρκικὴ πίεσις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καθίστατο ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος μεγαλυτέρα, ὀρισμένα τῷ μήματα τοῦ ἀνισχύρου ἥδη κράτους, τὰ ὅποια ἐξηρτᾶντο περισσότερον ἀπὸ τὸν σουλτᾶνον παρὰ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ἐξηναγκάσθησαν νὰ πληρώνουν ἰδιαίτερον φόρον ὑποτελείας. Τοιουτοτρόπως, μετὰ τὴν τουρκικὴν εἰσβολὴν εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸ 1387/1388⁴, ὁ δεσπότης Θεόδωρος Α' (1383-1407) μετέβη τὸ 1388 εἰς τὸν σουλτᾶνον Μουράτ Α' καὶ κατέστη ἰδιαίτερος ὑποτελής τούτου· ἔκτοτε

1. G. Ostrogorski, *Byzance, état tributaire*, σ. 54 κ.έ.

2. Χρ. Κτενᾶ, Χρυσόβουλοι λόγοι... τῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, «Ἐπετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 4 (1927), σ. 307 κ.ἄ. Πρβλ. G. Ostrogorski, *Byzance, état tributaire*, σ. 57 κ.έ.

3. B. Fejančić, ē. ā., σ. 98. Ἀλλωστε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ κεφαλικόν φόρον καὶ ὁ δούξ τῆς Ἀττικῆς Ἀντώνιος Α' Ἀτζαγιώλης· βλ. K. Höpf, *Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*, τ. 2, Leipzig 1867-1868, σ. 76.

4. K. Höpf, *Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues*, Berlin 1873, σ. 185. Πρβλ. R. Lennertz, *Pour l' histoire du Péloponnèse au XIV siècle (1382-1404)*, «Études Byzantines» 1 (1943) σ. 155, 169. K. Höpf, *Geschichte Griechenlands*, τ. 2, σ. 49.

δὲ ὁ δεσπότης οὗτος ἥρχισε νὰ κυβερνᾷ τὴν Πελοπόννησον ἐν ὀνόματι τοῦ σουλτάνου¹. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ δεσπότης Θεόδωρος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρώνῃ φόρον ὑποτελείας καὶ ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἀπὸ τὸν 1387/88 ἥρχισε νὰ πληρώνῃ ἕδιον φόρον.

Ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος Δ' ἦτο κυρίαρχος τῶν παρὰ τὴν Προποντίδα πόλεων (1397-1385), ἔξαρτώμενος περισσότερον ἀπὸ τὸν σουλτᾶνον παρὰ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα², ἡ τουρκικὴ πίεσις ἐπὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὥποιαν ἐκυβέρνα ἀπὸ τὸν 1382 μέχρι τὸν 1387 ὁ νιὸς τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ Μανουήλ, καθίστατο ὀλονέν καὶ μεγαλυτέρα. Ἡ ἄφιξις τοῦ Μανουήλ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην συμπίπτει κατά τίνα τρόπον μὲ τὸν χρόνον, καθ' ὃν οἱ Τούρκοι ἀπήτουν, ώς τούλαχιστον ἀναφέρει ὁ Κυδώνης, κατά τρόπον τελεστιγραφικόν, φόρον ὑποτελείας, ὁ ὥποιος ὑπερέβαινε τὰς δυνατότητας τῶν ἥδη πτωχῶν Θεσσαλονικέων. Ἐπειδὴ δὲ αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Τούρκων εἰς οὐδὲν κατέληξαν ἀποτέλεσμα, ἡ δευτέρα πόλις τῆς αὐτοκρατορίας ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Ὀθωμανῶν ἥδη τὸ 1387³. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μαρτυρίας τοῦ Κυδώνη, ὁ ὥποιος εἶναι ἡ μοναδική μας πηγὴ διὰ τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μανουήλ πληρωμὴν ὑπὸ τῶν Θεσσαλονικέων κεφαλικοῦ φόρου εἰς τοὺς Τούρκους, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν ἡ πόλις αὕτη ἐπλήρωνεν ἢ δχι ἰδιαίτερον φόρον ὑποτελείας. Ὁπωσδήποτε, ἡ Θεσσαλονίκη ἥδη τότε ἐπλήρωνεν ἰδιαίτερον κεφαλικὸν φόρον, ἡ ποσότης τοῦ ὥποιού ἦτο ἐπακριβῶς καθωρισμένη· εἶναι ὅμως δύσκολον νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν ὁ φόρος οὗτος ἀπετέλει τμῆμα τοῦ φόρου ὑποτελείας, τὸν ὥποιον ἐπλήρωνεν ὀλόκληρος ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἢ ἐπληρώνετο ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν σουλτᾶνον. Πάντως φαίνεται ὀλίγον πιθανὸν ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἐπλήρωνε τότε ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν σουλτᾶνον κεφαλικὸν φόρον, διότι ἡ πόλις αὕτη ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἥδη τὸ 1387, πρὸ τοῦ γεγονότος δὲ τούτου ἐπολιορκεῖτο, ὅπότε ἡ πληρωμὴ τοῦ φόρου προφανῶς δὲν ἐγένετο.

"Οτι ὁ κεφαλικός φόρος, τὸν ὥποιον ἐπλήρωνε τὸ Βυζάντιον, δὲν ἦτο ἥδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος ἐνιαῖος, ἀποδεικνύουν αὐτὰ ταῦτα τὰ

1. R. Loenertz, ἔ. ἀ., σ. 169 κ.ε. G. Ostrogorski, *Byzance, état tributaire*, σ. 53, σημ. 7. M. Silberschmidt, *Das orientalische Problem zur der Entstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen*, Leipzig-Berlin 1923, σ. 62. Τὰ ἐνετικὰ ἔγγραφα καθορίζουν τὴν θέσιν τοῦ Θεοδώρου Α' διὰ τῶν κάτωθι λέξεων: «è sottomesso el dicto dispotì al Turcho et cum el suo adjutorio»· βλ. D. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée*, τ. 1, Paris 1932, σ. 133, σημ. 4. R. Loenertz, ἔ. ἀ. σ. 170, σημ. 2.

2. G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, σ. 505.

3. G. Dennis, ἔ. ἀ., σ. 78, 79, 82, 84, 85, 128-130. R. Loenertz, *Notes sur le règne de Manuel II à Thessalonique*, 1381/82 - 1387, *«Byz. Zeitschrift»* 50 (1957), σ. 395 κ.ε.

ύψη τοῦ φόρου τούτου, ὁ ὄποιος, κατὰ μὲν τὸν Χαλκοκονδύλην¹ ἀνήρχετο τὸ 1379 εἰς 30.000 «χρυσίνους», κατὰ τὰς πληροφορίας δὲ τῶν Neşri καὶ Aşik Paşa Zade², συνεποσοῦτο μετὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως (1396) εἰς 10.000 δουκᾶτα. Ἐκ πρώτης ὅψεως οἱ ἀριθμοί, τοὺς ὄποιους μᾶς δίδουν οἱ δύο οὗτοι Τούρκοι χρονογράφοι, φαίνονται ἀπαράδεκτοι, διότι εἶναι δύσκολον νὰ ἴσχυρισθῇ τις ὅτι ἡτο δυνατὸν νὰ μειωθῇ ὁ φόρος, τὸν ὄποιον ἐπλήρωνε τὸ Βυζάντιον, ἀπὸ 30.000 εἰς 10.000, μάλιστα δὲ μετὰ τὸν παρὰ τὴν Νικόπολιν θρίαμβον τοῦ Βαγιαζίτ, κατὰ τὸν χρόνους δηλαδή, κατὰ τὸν ὄποιον τὸ Βυζάντιον ἐξηρτᾶτο ἀπολύτως ἀπὸ τὸν πανίσχυρον σουλτᾶνον. Ἐν τῷ μεταξύ, ἐπειδὴ τὸ ποσὸν τοῦ βυζαντινοῦ κεφαλικοῦ φόρου, τὸ ὄποιον ἀναφέρουν ὁ Neşri καὶ ὁ Aşik Paşa Zade, σχετίζεται ὀπωσδήποτε μὲν τὴν Θεσσαλονίκην, ἀφοῦ ἡ Πελοπόννησος ἐπλήρωνεν ἰδιαίτερον φόρον, τὸ ὃς ἄνω ποσὸν φαίνεται, ἀν δὴ ἀπολύτως, πάντως κατὰ προσέγγισιν ἀκριβές. Ἐκτὸς τούτου, εἶναι ἄξιον σημειώσεως τὸ γεγονός ὅτι πάντες οἱ ὑπόλοιποι ἀριθμοὶ περὶ τοῦ ὕψους τοῦ φόρου ὑποτελείας, τὸν ὄποιον ἐπλήρωνεν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ κατὰ τὸν μεταγενεστέρους χρόνους, πλησιάζουν ἡ συμπίπτουν ἀπολύτως μὲ ἐκείνον τῶν 10.000 δουκάτων καὶ ὅτι εἶναι πάντοτε πολὺ μικρότεροι ἐκείνου, ὁ ὄποιος κατεβάλλετο τὸ ἔτος 1379. Τοιουτοτρόπως ὁ φόρος ὑποτελείας τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, συμφώνως μὲ τὴν συνθήκην τοῦ 1424, ἀνήρχετο εἰς 300.000 ἀσπρα· ἐπειδὴ δέ, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, 35 - 40 ἀσπρα ἰσοδύναμουν μὲ 1 δουκᾶτον³, ὁ ὃς ἄνω κεφαλικὸς φόρος ἀνήρχετο, ἐὰν λογαριάσωμεν ὅτι 40 ἀσπρα = 1 δουκᾶτον, εἰς 7.500 δουκᾶτα ἡ εἰς 8.500 περίπου, ἐὰν ὑπολογίσωμεν ὅτι 1 δουκᾶτον = 35 ἀσπρα⁴. Ἔτι σημαντικώτεραι εἶναι

1. Λ. Χαλκοκονδύλης, ἔκδ. E. Darkò, τ. 1, σ. 58. Πρβλ. G. Ostromorski, Byzance, état tributaire, σ. 49 κ.έ. Τοῦ αὐτοῦ, Istorija Vizantije, σ. 504, σημ. 3. Ὁ N. Jorga (Geschichte, τ. 1, σ. 253) ἐσφαλμένως ἀναφέρει 3.000 «χρυσίνων» ἀντὶ 30.000. Συμφώνως πρὸς τὸν λόγους τοῦ Κυδώνη, τὸ καταβλητέον χρηματικὸν ποσὸν εἰς τὸν Τούρκους ἡτο τοσοῦτον, ὥστε ἡτο δύσκολον νὰ μετρήσῃ τις τοῦτο· βλ. Δ. Κυδώνη, Correspondance, ἔκδ. G. Cammelli, σ. 59, ἀριθ. 25.

2. G. Elezović, Ogledalo sveta ili istorija Mehmeda Nešrije (Τὸ κάτοπτρον τοῦ κόσμου ἡ ἡ ἱστορία τοῦ Μεχμέτ Νεσρί), σερβ., Βελιγράδιον 1957, σ. 80. F. Giess, Türkische und abendländische Berichte zur Geschichte Sultan Bajezids I., «Ephemerides Orientales» 34 (1928), σ. 9. J. Hammel, ἔ.ἄ., τ. 1, σ. 247. J. Zinken, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, τ. 1, Hamburg 1840, σ. 340. S. Romanin, ἔ.ἄ., τ. 3, σ. 344. D. Zakhino, Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIII au XV siècle, Athènes 1948, σ. 103. G. Hertzberg, ἔ.ἄ., σ. 524.

3. F. Thiriët, ἔ.ἄ., τ. 2, σ. 93. Bertrand de la Broquière, Putovanje preko mora (Περιήγησις διὰ θαλάσσης), σερβ., Βελιγράδιον 1950, σ. 123. Kostantin Mihailović iz Ostrovice, Janičarove uspomene ili turska hronika (Ἐνθυμήσεις ἐνὸς γενιτσάρου ἡ τουρκικὸν χρονικόν), σερβ., «Spomenik S. A. N» 107 (1959), σ. 69.

4. Οἱ J. Zinken (ἔ.ἄ., τ. 1, σ. 533) καὶ G. Hertzberg (Geschichte Griech-

αἱ εἰδήσεις, τὰς ὅποιας μᾶς δίδει ὁ Bertrandon de la Broquièrē, ὁ ὄποιος τὸ 1432/1433 ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ κεφαλικός φόρος, τὸν ὄποιον ἐπλήρωνεν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ, συνεποσοῦτο εἰς 10.000 δουκᾶτα· ἐκτὸς τούτου, ὁ συγγραφεὺς οὗτος τονίζει ἰδιαιτέρως ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπλήρωνε τὸν ὡς ἄνω φόρον μόνον διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν¹. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ φόρος, τὸν ὄποιον κατέβαλλε τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸ 1424 καὶ τὸν μεταγενεστέρους χρόνους, ἐπειδὴ ἐπληρώνετο μόνον διὰ τὴν πρωτεύουσαν, ἥτο πολὺ μικρότερος ἀπὸ τὸν μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἔβρου, ὁ ὄποιος ἀνήρχετο εἰς 30.000 «χρυσίνους», μολονότι οὕτε ὁ φόρος ἐκεῖνος, τοῦ ἔτους 1379 δηλαδή, δὲν περιελάμβανε πιθανῶς ὀλόκληρον τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν². Ἐπίστης δὲν φαίνεται οὕτε αὔξησίς τις τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, τὸν ὄποιον κατέβαλλεν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ κατὰ τὸν 15ον αἰώνα. Οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ χωρεῖ ὅτι ἡ πληρωμὴ αὐξηθέντος τυχὸν φόρου δὲν θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ, ἀφοῦ, διὰ τὴν εὐρισκομένην εἰς ἀθλίαν οἰκονομικὴν κατάστασιν Αὐτοκρατορίαν, καὶ ἡ πληρωμὴ τοῦ ἥδη ὑφισταμένου κεφαλικοῦ φόρου ἀπετέλει ἀβάστακτον οἰκονομικὸν βάρος. Διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ πληρωμὴ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, ἔχρησιμοποιεῖτο ποσόν τι ἐκ τῶν δημοσίων ἐσόδων καὶ ἐπεβάλλετο εἰς τὸν πληθυσμὸν ἔκτακτος φορολογία³.

chenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart, τ. 2, Gotha 1877, σ. 477), ὑπολογίζοντες ὅτι 10 ἄσπρα = 1 δουκᾶτον, κατέληξαν εἰς τὸ ἐσφαλμένον συμπέρασμα ὅτι ὁ βυζαντινὸς κεφαλικός φόρος, συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δούκα, ἀνήρχετο εἰς 30.000 δουκᾶτα. Πρβλ. E. Stein, Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs und Wirtschaftsgeschichte, Mitteilungen zur osmanischen Geschichte, II, 1923-1925, σ. 15, σημ. 2. Κατὰ τὸν N. Jorga (Geschichte, τ. 1, σ. 472), ὁ ὄποιος ὑπελόγισεν ὅτι 1 δουκᾶτον = 50 ἄσπρα, ὡς ἄνω βυζαντινὸς φόρος ἀνήρχετο εἰς 6.000 δουκᾶτα. Μόνον παρὰ τῷ N. Jorga ἀναφέρεται ποσὸν 30.000 ἄσπρων, ἀντὶ τοῦ ποσοῦ τῶν 300.000, διὰ τὸ ὄποιον μᾶς δύμιλεῖ δούκας.

1. Bertrandon de la Broquièrē, ἔ. ἄ., σ. 101. Αἱ πληροφορίαι τοῦ συγγραφέως τούτου περὶ τοῦ ὑψους τοῦ κεφαλικοῦ φόρου εἰναι γενικῶς παραδεκταί.

2. Ἰσως ὁ Ἀνδρόνικος Δ' κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1380, ὅταν διώκει τὰς ἐπὶ τῆς Προπονίδος πόλεις, νὰ κατέβαλλεν ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν σουλτάνον κεφαλικὸν φόρον. Πρβλ. G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, σ. 505. Ἀλλωστε, οὕτος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρώνῃ εἰς τὸν Τούρκους κεφαλικὸν φόρον ἥδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1376, ὅταν παρέδωσε τὴν Καλλίπολιν· βλ. P. Charanis, The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370-1402, «Byzantium» 16, τεῦχος 1 (1942-1943), σ. 266. Μετά τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Δ', διώκει τὴν Σηλευκίαν, ὡς πιστὸς ὑποτελῆς εἰς τὸν Τούρκους, ὁ Ἰωάννης Ζ'· βλ. F. Dölgert, Johannes VII. Kaiser der Rhomäer, 1390-1408, «Byz. Zeitschrift» 31 (1931) σ. 26.

3. Κυδώνη, ἔ. ἄ., σ. 11 (ἀριθ. 5). Περὶ τῆς ἡμερομηνίας τῆς ἐπιστολῆς ταύτης βλ. G. Ostrogorski, Byzance, état tributaire, σ. 52, σημ. 13. Τὰς πληροφορίας τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐπιβεβαιοῦν τὰ ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων ἔγγραφα: Sen. Secreta, IX, φ. 7. ‘Ο Μανουὴλ ἔκοψεν δλίγα μόνον χρυσᾶ νομίσματα, κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τοῦ Ἰωάννου Η'

Ἐνῷ εῖμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἀνέλαβε πρὸ τοῦ 1424 τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρώνῃ εἰς τοὺς Τούρκους φόρον ὑποτελείας, διὰ τὸ ἐλληνικὸν τμῆμα τῆς Πελοποννήσου εἶναι δύσκολον νὰ ἴσχυρισθῶμεν τοῦτο. Ἀλλωστε τὸ τμῆμα τῆς χερσονήσου ταύτης, τὸ ὄποιον κατεῖχον οἱ Λατῖνοι καὶ ἐκυβέρνα ὁ Κεντουρίων Β' Ζαχαρίας (1404-1432), ἐπλήρωνεν εἰς τοὺς Τούρκους κεφαλικὸν φόρον κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τῆς μάχης τῆς Ἀγκύρας καὶ τοῦ ἔτους 1424. Ὁταν ἡ Βενετία ἔλαβε τὸ 1408 ἐκ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Στεφάνου Ζαχαρία τὰς Πάτρας, ἔπρεπεν αὐτῇ νὰ συνεχίσῃ τὴν πληρωμὴν τοῦ ἑκ 500 δουκάτων κεφαλικοῦ φόρου διὰ τὴν πόλιν ταύτην ὑπεχρεοῦτο δὲ νὰ πράξῃ τοῦτο διὰ μέσου τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας, ὁ ὄποιος συνήνωνε τὸν φόρον ὑποτελείας τῶν Πατρῶν μὲ τὸν κεφαλικὸν φόρον ὄλοκλήρου τῆς ἐπικρατείας (*ut ipse princeps det et solvat ipsos denarios insimul cum residuo tributi quid dare teneatur omni anno dicto domino Turcho pro toto principatu*)¹. Ἐκ τοῦ ἴσχυρισμοῦ τῶν Ἐνετῶν, ὅτι ὁ φόρος ἐπληρώνετο καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἀρχιεπισκόπου Στεφάνου, συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Κεντουρίων Β' ἐπλήρωνεν εἰς τοὺς Τούρκους κεφαλικὸν φόρον καὶ πρὸ τοῦ 1408. Πιθανῶς ἀνέλαβεν οὕτος τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ φόρον ὑποτελείας διὰ τὰς κτήσεις του ἀμέσως μετά τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1404 ἄνοδόν του εἰς τὴν ἔξουσίαν. Ἐκτὸς τούτου, καὶ ἡ συνθήκη, τὴν ὄποιαν συνῆψαν οἱ Ἐνετοί μὲ τὸν Μουσᾶ τὸ 1411, προέβλεπεν, ὅπως ὁ κεφαλικὸς φόρος τῶν Πατρῶν πληρώνεται διὰ μέσου τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας². Εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ Κεντουρίων Β' Ζαχαρίας ἐξηκολούθησε νὰ πληρώνῃ εἰς τοὺς Τούρκους κεφαλικὸν φόρον μέχρι τοῦ θανάτου του, ὁ ὄποιος συνέβη τὸ 1432. Τὸ ἐλληνικὸν ὅμως τμῆμα τῆς Πελοποννήσου, μολονότι ἀπὸ ἀπόφεως πληρωμῆς φόρου ὑποτελείας ἦτο ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, μολονότι τὸ οὕτω καλούμενον «λατινικὸν» τμῆμα τῆς Πελοποννήσου ἐπλήρωνεν εἰς τοὺς Τούρκους φόρον ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Κεντουρίωνος Β' Ζαχαρία, τοῦ ὄποιου τὰς κτήσεις κατέλαβον τὴν μίαν κατόπιν τῆς ἀλληγορίας τῆς Ἑλληνες, μολονότι ὄλοκληρος σχεδὸν ἡ Βαλκανικὴ Χερσόνησος μέχρι τῆς ἀπομεμακρυσμένης Βοσνίας καὶ τῆς παραδουναβίου Βλαχίας κατέβαλλε φόρον ὑποτελείας εἰς

ἡ κοπὴ τοιούτων νομισμάτων ἔπαισσεν ἐντελῶς· βλ. G. O strogo sk i, Istorija Vizantije, σ. 519 κ.έ. E. Stein, ἔ.ά., σ. 14. Περὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 14ου καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 15ου αἰώνος βλ. D. Z a k y t h i n o s, Crise, σ. 97 κ.έ.

1. Sen. Misti, XLVIII, φ. 60· XLIX, φ. 28. N. Jorga, Notes et extraits, τ. 1, σ. 169. Λαμβανομένου ὑπ' ὅψιν ὅτι αἱ Πάτραι εἶχαν ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πληρώνουν φόρον εἰς τὸν σουλτάνον, ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἐξεπλάγη διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατάληψιν τῆς πόλεως ταύτης· βλ. Sathas, ἔ.ά., τ. 1, σ. 28, 29.

2. N. Jorga, Notes et extraits, τ. 1, σ. 200, 201.

τοὺς Τούρκους, φαίνεται ὅτι δὲν ἐπλήρωνε φόρον κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ δόποιον ἐμεσολάβησε μεταξὺ τῆς μάχης τῆς Ἀγκύρας καὶ τοῦ ἔτους 1424¹. Ἀλλωστε ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου ἐπλήρωνεν αὕτη ἰδιαίτερον φόρον ὑποτελείας, δόποιος, συμφώνως πρὸς τὰς εἰδήσεις τῶν ἐνετικῶν χρονικῶν, τὴν μοναδικήν μας δυστυχῶς πηγὴν διὰ τὸ γεγονός τοῦτο, ἀνήρχετο εἰς 100.000 ὑπέρπυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως (*perperi di Constantinopoli*)². Ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου ὁ Bertrandon de la Broquière τονίζει ὅτι ὁ

1. Φαίνεται ὅτι ὁ K. H o p f (Geschichte Griechenlands, τ. 2, σ. 83) ἔχει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἑλληνικὸν τμῆμα τῆς Πελοποννήσου ἐπλήρωνε κεφαλικὸν φόρον δλίγον χρόνον πρὸ τοῦ 1424. Ἀναφερόμενος εἰς τὴν βυζαντινοτουρκικὴν συνθήκην τοῦ ὡς ἄνω ἔτους, λέγει οὗτος ὅτι οἱ Βυζαντῖνοι ἀνέλαβον τότε μόνον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλουν διὰ τὴν Πελοπόννησον «einen erheblichen Tribut».

2. L. M u r a t o r i, Rerum italicarum scriptores, τ. XXII, σ. 975. Ὡς ἀπέδειξεν ὁ E. Stein (ε. ἀ., σ. 15, σημ. 2), τὰ ὑπέρπυρα ταῦτα ἡσαν μεγάλα ἀργυρᾶ νομίσματα, τὰ δόποια ἐχρησιμοποίει τὸ Βυζάντιον ὡς μέσον πληρωμῆς, καὶ τοῦτο διότι δὲν ἔκοπτε πλέον χρυσᾶ νομίσματα. Ἀλλωστε, ἐν δουκάτον ἰσοδυνάμει μὲ 3 ὑπέρπυρα καὶ τοιουτορόπως θά δήνυατο νὰ ἔξαχθῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κεφαλικός φόρος, τὸν δόποιον κατέβαλλεν ἡ Πελοπόννησος, ἥτο ἀσυνήθως ὑψηλὸς (περίπου 33.000 δουκάτων). Θά ἡτο ὅμως δύσκολον νὰ γίνῃ παραδεκτὸν τὸ ὕψος τοῦ κεφαλικοῦ τούτου φόρου, διότι δὲν θὰ δήνυατο τις νὰ ἔρμηνεύσῃ τὴν τόσον μεγάλην πτῶσιν του· πάντα τὰ ἄλλα ἴστορικὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ φόρου, τὸν δόποιον ἐπλήρωνεν ἡ Πελοπόννησος κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους καὶ μάλιστα ὅταν αὕτη εὑρίσκετο ἄπαστα ὑπὸ τὴν ἔξουσιαν τῶν Ἑλλήνων, ἀναφέρουν κατὰ προσέγγισιν τὸ αὐτὸν ὕψος, περίπου 10.000 δουκάτων, δηλαδὴ πάντοτε πολὺ χαμηλότερον ἐκείνου τοῦ ὑπὸ τῶν ἐνετικῶν χρονικῶν δηλωμένου. Ἀλλωστε, τὰ χρονικὰ ταῦτα μᾶς δίδουν ἀνακριβεῖς εἰδήσεις περὶ τῆς τουρκοβυζαντινῆς συνθήκης τοῦ ἔτους 1424· τοιουτορόπως ταῦτα ἀναφέρουν ὅτι διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου τῆς Πελοποννήσου ὑπεχρεοῦτο αὐτὸς οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Β': «E al Turco debe dare ogni anno esso Imperatore per la Morea perperi 100.000 di Constantinopoli. Sicchè la Morea è fatta censuaria al Turco». Συμφώνως πρὸς τὸ οὕτω καλούμενον χρονικὸν τῆς Δρέσδης, δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι τὰ ὡς ἄνω 100.000 ὑπέρπυρα δὲν ἀναφέρονται μόνον εἰς τὸν φόρον ὑποτελείας, τὸν δόποιον κατέβαλλεν ἡ Πελοπόννησος: «El oltre azio lo Turcho di dar alo imperador ogni anno perperi CM di Chostantinopoli, e per la Morea, et che la Morea sia fatta zansoria al Turcho». βλ. N. J o r g a, Notes et extraits, τ. 1, σ. 360, σημ. 1. Ὡς δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ, τὸν ὡς ἄνω φόρον, συμφώνως πρὸς τὸ χρονικὸν τοῦτο, ὑπεχρεοῦτο νὰ πληρώνῃ ὁ σουλτᾶνος εἰς τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα καὶ δχὶ ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ εἰς τὸν σουλτᾶνον, δῶς πράγματι συνέβαινεν. Μεγαλυτέρας ἀνακριβείας περιέχει τὸ χρονικὸν Zancaruola. Τὸ χρονικὸν τοῦτο ἀναφέρει ὅτι ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ εἰς τὸν σουλτᾶνον φόρον ὑποτελείας ἐκ 100.000 δουκάτων, τὸν δόποιον ἐπλήρωνεν προηγουμένως εἰς τοὺς Τούρκους ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας. Δέν μᾶς δίδει ὅμως πληροφορίας τὸ χρονικὸν Zancaruola διὰ ποίας κτήσεις ἐπρεπε νὰ καταβληθῇ τὸ ὡς ἄνω ποσόν· βλ. N. Jorga, Notes et extraits, τ. 1, σ. 360, σημ. 1. Διὰ τὸν τότε πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας δὲν δύναται τις οὕτε καν νὰ διανοηθῇ ὅτι ἐπλήρωνε τόσον ὑψηλὸν κεφαλικὸν φόρον. Ὁ φόρος ὑποτελείας τῶν μεγαλυτέρων βαλκανικῶν χωρῶν καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεχμέτ Β', κατὰ τοὺς δόποιους δόφορος οὗτος ἀνήλθεν εἰς τὸ μέγιστον ὑψος του, ἥτο κατὰ τὸ ἥμισυ μικρότερος ἐκείνου, τὸν δόποιον, κατὰ τὸ ὡς ἄνω ἐνετικὸν χρονικόν, κατέβαλλεν ὁ Κεν-

βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἐπλήρωνεν ἡδη τὸ 1432/1433 φόρον διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, δύναται νὰ ἔξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Πελοπόννησος συνέχισε νὰ καταβάλλῃ εἰς τοὺς Τούρκους ἴδιον φόρον.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων, δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ κάτωθι συμπέρασμα: Δὲν εὐσταθεῖ ὁ ἵσχυρισμὸς ὅτι ὀλόκληρος ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία δὲν ἐπλήρωνε κεφαλικὸν φόρον κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τῆς μάχης τῆς Ἀγκύρας καὶ τοῦ ἔτους 1424, διότι ἡ Θεσσαλονίκη, ἐν τῷμα δηλαδὴ τῆς αὐτοκρατορίας ταύτης, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλῃ φόρον ὑποτελείας πρὸ τοῦ 1423. Ἀλλωστε ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ σχεδὸν τελευταῖος κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὑπεχρεώθη νὰ πληρώνῃ ἐκ νέου εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην φόρον, πολὺ ἀργότερον ἀπὸ τὰς ὑπολοίπους βαλκανικὰς χώρας, αἱ δοποῖαι εἶχον καταστῇ φόρου ὑποτελεῖς εἰς τοὺς Τούρκους ἀρκετὰς δεκαετίας πρὸ αὐτοῦ. Ἐκτὸς τούτου, ἐπειδὴ ὥρισμένα τμήματα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἶχον καταστῇ, ἔνεκα τῆς τουρκικῆς πιέσεως, ἄμεσα φόρου ὑποτελῆ εἰς τὸν σουλτᾶνον, ἔξαρτώμενα περισσότερον ἀπὸ αὐτὸν παρὰ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ὁ βυζαντινὸς κεφαλικὸς φόρος κατέστη μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου φόρος ὑποτελείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἔνεκα τούτου, ἡδύνατο καὶ ἡ Θεσσαλονίκη νὰ πληρώνῃ, ἀνεξαρτήτως τοῦ αὐτοκράτορος, κεφαλικὸν φόρον, μάλιστα δὲ κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὄποιον ὁ αὐτοκράτωρ δὲν κατέβαλλε τοιοῦτον.

Εἰσαγωγὴ, μετάφρασις καὶ σχόλια
ὑπὸ ΙΩΑΝΝΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ

M. SPREMIĆ

τουρίων Β' Ζαχαρίας. Ἐκτὸς τούτου, τὰ ἀναφερθέντα ἐνετικὰ χρονικὰ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ 1424 ὁ σουλτᾶνος παρεχώρησε δῆθεν εἰς τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα ἔδαφη τινά. Τοῦτο ὅμως, ὡς ἡδη παρετήρησεν ὁ N. Jorga (Notes et extraits, τ. 1, σ. 360, σημ. 1), δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα.

RÉSUMÉ

M. Spremić, La capitulation à Thessalonique au XVe siècle. [Étude présentée, traduite en grec et commentée par Jean Papadriano].

L'auteur de cette étude examine le sujet qui se rapporte à la capitulation de Thessalonique pendant le XVe siècle; les principaux résultats du travail susmentionné sont les suivants:

La bataille d'Angora (1402) a affranchi l'Empire Byzantin du paiement de la capitulation aux Turcs, qui lui fut imposé après la bataille de la Maritza (1371).

Certains savants ont soutenu que l'Empire Byzantin en entier ne payait pas au Sultan la capitulation pendant l'intervalle de temps de la bataille d'Angora jusqu'à la conclusion du traité turco-byzantin de l'année 1424. Mais, certaines données provenant d'Italie, qui sont restées jusqu'à présent inobservées ou inédites, montrent que cette affirmation n'est pas fondée.

D'après ces données, le despote Andronic, fils de l'empereur Manuel II, Paléologue, payait annuellement au Sultan la capitulation de 100.000 *aspres* pour Thessalonique, qu'il avait gouverné avant de la céder aux Vénitiens en 1423.